

**В.П.ПЕТРОВ (ДОМОНТОВИЧ, БЕР) –
ВИДАТНИЙ МИСЛИТЕЛЬ, ПИСЬМЕННИК, УЧЕНИЙ**

Н.С. Абашина, канд. істор. наук

В.П.ПЕТРОВ ПРО ВЗАЄМОДІЮ АНТИЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ З ВАРВАРСЬКИМ СВІТОМ

В.П.Петров був першим серед вчених, хто виділив і обґрунтував значення античної епохи і античної цивілізації для стародавнього населення України. Ця проблема розглядалася ним в лекції "Походження українського народу". Зазначаючи, що "історія України перейшла через кілька епох" [Петров В.П. Походження українського народу. – К., 1992. – С.20], В.П.Петров підкреслював, що історичний процес має дискретний характер, і розглядав його як "зміну відмінних структурно самодостатніх епох, що заступали одна одну, часто протистоючи одна одній" [Там само. – С.26]. Вважаючи античну епоху однією із стадій європейської історії і, розглядаючи історію України в загальноєвропейському контексті, В.П.Петров виділив античну епоху в історії України і присвятив окремі розділи лекції її характеристичі.

Цим терміном В.П.Петров означав добу, яка охоплює час приблизно із середини 1 тисячоліття до н.е. до V ст. Учений поділив її на два послідовні періоди, що пов'язуються з культурою полів поховань, як нерідко на той час називали пам'ятки зарубинецької (III ст. до н.е. – I ст.) і черняхівської (III-V ст.) культур. В.Петров вважав, що сенсом цієї доби в історії України була взаємодія з античним світом, внаслідок чого на північ від Ольвії та інших античних центрів Північного Причорномор'я утворюється "варварський" варіант античної культури.

На думку В.Петрова, вирішальну роль відігравали економічні зв'язки. Саме торговельні зв'язки з античним світом зумовили розвиток хліборобства у лісостепового населення. Попит на збіжжя з боку пізньоантичних центрів Причорномор'я та римських провінцій був вагомим стимулом для піднесення землеробства: "Мусимо відзначити тут основний господарчий факт: в основі зв'язків України з античним світом лежало хліборобство" [Там само. – С. 59]. На базі розвитку місцевого хліборобства ростуть і зміцнюються взаємини з античним світом. Господарство України в цей період включається в економічну систему античного світу. Воно модернізується, підпорядковується його економічним формам. Відповідно змінюється матеріальна культура. Зарубинецька культура, яка репрезентує культуру осілого, хліборобського населення України, формується, на думку вченого, внаслідок еллінізації місцевої людності. Про це, насамперед, свідчить її посуд, що є прямим і безпосереднім наслідуванням форм античного посуду, який зафіксований у північно-причорноморських колоніях [Там само. – С.55-57]. Петров зазначав: "За цієї доби Україна втягується в орбіту античного світу і на Україні поширюється матеріальна культура, яка несе на собі виразні ознаки впливів культури тодішнього античного світу" [Там само. – С.53].

Згодом, завдяки збільшенню археологічної джерельної бази, В.П.Петров обґрунтував висновок про існування матеріальної культури епохи, яка реалізується в локальних проявах [Петров В.П. Язык, этнос, фольклор: Автореф. Дис. ... канд. филолог. наук. – К., 1966. – С.32]. "Аналіз конкретного матеріалу твердить, що пам'ятки кожного окремого району Подніпров'я-Подністров'я при спільності загального типу, властивого добі в цілому, мають свої локальні ознаки різного походження і різного обсягу територіального поширення [...]" [Петров В.П. Зарубинецько-корчуватівська культура

Середнього Подніпров'я і синхронні культури суміжних територій // Археологія. – 1961. – Т.ХІІ. – С.75]. Загальний культурний тип універсальний і надетнічний. Етніцизм властивий місцевим культурним утворенням у межах загального типу. Він зазначав: "[...] В термін "культура" доводиться вкласти двоякий зміст, по-перше, вказівку на загальну культуру доби; по-друге, на локальну відмінність пам'яток з власним походженням і власним напрямком розвитку" [Петров В.П. Етногенез слов'ян. – К., 1972. – С.189]. Отже, В.П.Петров вважав, що формування зарубинецької культури є виразним свідченням перемоги еллінських впливів і еллінської (середземноморської) орієнтації над тюркськими і іранськими зв'язками, як це було за попередньої скіфської доби і свідченням того, що "Україна [...] вступає в античний період свого розвитку" [Петров В.П. Походження українського народу. – К., 1992. – С.58].

В.П.Петров будував свій аналіз на протиставленні епох, підкреслюючи, що епохи не лише заступали одна одну, а й протистояли одна одній. Зміна епох, їх відмінність, на думку вченого виникають внаслідок "заперечення", перетворення об'єкта у свою протилежність [Бер В. Проблема епохи // Орлик. – 1947, жовтень. – Ч.10.]. Тому порівняння античної епохи зі скіфською, як потім із наступною слов'янською, у нього має вигляд протиставлення. Вчений зазначав, що в умовах налагоджених і сталих економічних зв'язків з античним світом, в умовах ствердження військово-політичної могутності Риму скотарство втрачає свій економічний, а вершицтво свій політичний сенс: "За зміненої економічної системи основою господарства стає на Україні не худоба, а збіжжя" [Петров В.П. Походження українського народу. – К., 1992. – С.60]. А тому, економічна вага хліборобства в господарському житті країни, а разом з тим і вага хліборобської громади супроти скотаря й вершника зростає дедалі все більше. Це приводить до зміни соціальної структури суспільства. Експлуататорські відносини, на відміну від скіфської доби, вже пов'язані з розвитком приватновласницьких відносин та експлуатації у межах окремих домогосподарств. Більша частина селянського населення живе плодами власної праці та має можливість самостійно розпоряджатись значною частиною прибуткового продукту. У хліборобських громадах формується нова суспільна верхівка, яка існує поруч із своїми співплемінниками, а не окремо від них. В.П.Петров зазначав: "[...] Витворюється нова верхівка, але вона, слід думати, не має нічого спільного з попередньою (скіфським вершицтвом), виростаючи з кадрів хліборобських громад" [Там само. – С.62].

Другий період античної доби, репрезентований черняхівською культурою, на думку В.П.Петрова, становить дальший і вищий стан розвитку матеріальної культури попереднього часу. Проте він слушно зауважив, що йдеться не про генезис черняхівської культури із зарубинецької, мова йде про різку відмінність ступенів розвитку. За часів зарубинецької культури територія була розчленована на кілька окремих культурно-типологічних угруповань: прип'ятсько-верхньодніпровське, деснянське, середньодніпровське, тясминське, нижньодніпровське тощо. За черняхівської доби порізнені угруповання зливаються в єдину, типологічно май-

же нерозчленовану цілість [Петров В.П. Етногенез слов'ян. – К., 1972. – С.194-199]. Матеріальна культура цього періоду несе на собі ознаки уніфікованості, вживаючи терміни В.П.Петрова, "універсалізму", "нівеліюваності" [Петров В.П. Походження українського народу. – К., 1992. – С.74].

Незважаючи на великий простір географічного поширення черняхівських поселень і могильників, який охоплює майже всю територію України, вони є типологічно спорідненими, хоч і з деякими, поки що не досить виразно простежуваними варіантами. Ці особливості матеріальної культури дослідники здебільшого пояснювали впливами Риму: вражаючим обсягом римської торгівлі та анексіоністською політикою Римської імперії. Друге століття – час найдалшої експансії Риму на схід. За Траяна, з прилученням до римської держави провінції Дакії в 106 р., кордон пройшов по Серету, просунувшись уже до Дністра. Саме на цей час припадає розквіт торгових взаємин лісостепових племен з Імперією, про що свідчать численні скарби на території України, в яких основну масу складають монети 2 ст. Відповідно, цей період означили в історіографії першої половини 20 ст. як "римську епоху", як "добу римських впливів" [Беляшевський Н.Ф. Ближайшие задачи археологи юга России // Археологическая летопись Южной России. – 1903. – № 1. – С.6-14; История СССР /ред.Рыбаков Б.А.. – Т.1. – М., 1966. – С.339].

В.П.Петров рішуче виступав проти такого розуміння доби. Він наголошував: "Не слід усього в цій добі відносити виключно на рахунок Риму. Не Рим був ініціатором нівеляції, і не він був монопольним чинником цього процесу. Не слід ні недооцінювати, ні переоцінювати ролі Риму" [Петров В.П. Походження українського народу. – К., 1992. – С.74]. Створення світових імперій В.П.Петров вважав однією з рис, притаманних античній добі. Римський варіант був одним із кількох. Щоправда римляни діяли систематично й послідовно. Вчений неодноразово підкреслював, що культура черняхівського типу – це продукт діяння тих тенденцій, які виявилися в середині варварського суспільства ще за попереднього періоду. Як один з вирішальних аргументів на користь цієї думки він наводив наявність ознак Середземноморського культурного світу античності вже у попередній час у зарубинецькій культурі. Тому, зауважив В.П.Петров: "Там, де говорили про Рим, можливо, слід було б говорити про елліністичний світ" [Там само. – С.75-77].

Порівнюючи другий період античної епохи з першим, вчений зазначав, що зарубинецька культура сформувалася в елліністичний період, коли Європа стояла ще біля порога античної цивілізації. Черняхівська культура припадає на добу, коли нівелюючий рубанок римського світового панування пройшов по всіх країнах Середземномор'я. Однак район поширення черняхівської культури простягся поза лінією римського лімесу. Він неодноразово підкреслював: "Черняхівська культура не належить до числа римських провінційних культур. Вона виникла поза діянням чинників римської окупації. Район між Дунаєм, Доном і Віслою ніколи не був римською провінцією" [Петров В.П. Етногенез слов'ян. – К., 1972. – С.196]. В.П.Петров стверджував, що матеріальна культура черняхівського типу не є культурою, принесеною у варварське середовище римським краварем і легіонером. Перелічуючи різні версії пояснення універсальності черняхівської культури: "римські впливи", міграція племен, нарешті, готське політичне панування, він заперечував їх як першопричину. В усіх своїх роботах із цієї тематики вчений наводив аргументи проти того, щоб вважати черняхівську культуру привнесеною ззовні, відстоюючи це положення як принципово важливе.

Він доводив, що тут мала місце не зміна населення, а перехід місцевої людності на вищий ступінь матеріального розвитку.

На думку В.П.Петрова, черняхівська культура склалася тому, що "варварський світ" у III-IV ст. у своєму розвитку почав досягати того технічного рівня, на якому в умовах рабовласницької економіки стояв "римський цивілізований світ". "Два світи протистали один одному. І римляни і "варвари" мали однаковий плуг з череслом, гончарний круг, двоярусні гончарні печі і т.д. Місцеве виробництво у "варварів" теж набуває товарного характеру [...] [Петров В.П. Про зміну археологічних культур на території УРСР у V ст.н.е. // Археологія. – 1965. – Т.XVIII. – С.11]. Як приклад В.П.Петров приводив великий промисловий центр під Краковом (Тропішов-Іголомь). Тут розкопано понад 90 гончарних печей. Відповідно, річний випуск продукції досягав десятка або навіть кількох десятків тисяч посудин, переважно горщиків. Збут продукції, що випускалась в таких масштабах, передбачав створення ринку, який мав охоплювати якнайширшу територію. Товарно-ринкові відносини мали налагоджений і стабільний характер, без чого існування такого великого промислового центру було б взагалі неможливим. Те ж саме можна сказати про фібули, гребінці, скло, намистини та ін. [Петров В.П. Етногенез слов'ян. – К., 1972. – С.196-197].

В.П.Петров зазначав, що кількісне зростання населення, технічний прогрес: гончарне коло, орне хліборобство, всебічний розвиток металургії, диференціація ремесел, виникнення товарного господарства і великих виробничо-ринкових центрів, злиття розчленованих племінних територій в одну спільну територію – все це властиві ознаки часу, підкреслюючи, що цей процес у тих же формах і складових елементах однаково відбувався в Центральній і Східній Європі [Там само. – С.195].

Отже, на думку В.П.Петрова, черняхівська культура склалася за умов зміцнення безпосередніх широких зв'язків населення України з пізньоантичним світом, зокрема, римськими балкано-дунайськими провінціями та причорноморськими містами. Але самі ці зв'язки, насамперед, торговельні, були можливі через те, що рівень соціально-економічного розвитку місцевої людності досяг того щабля, коли вона почала переходити до початкових товарно-грошових відносин. Зв'язки з Римською імперією істотно стимулювали прискорені темпи суспільно-економічного розвитку місцевого населення.

Слід зауважити, що В.П.Петров, не маючи тоді достатньо відповідних матеріалів, досить слушно висловився на користь розуміння черняхівської культури як культури місцевого населення. Зараз вважається, що черняхівська культура виступає як прояв інтеграційних процесів, що відбувалися в середовищі різноетнічного населення Південно-Східної Європи, як надетнічне утворення, відбиваючи технологічний феномен римської доби.

Антична доба в українській історії, як і в цілому в європейській, закінчується в IV-V ст. Аналізуючи історичну ситуацію, що склалася в середині 1 тисячоліття н.е. і була пов'язана із занепадом Римської держави, вчений зазначав, що відмирання рабовласницького ладу, пов'язане з кінцем світового панування Риму, і зародження феодалізму – це свідчення зламу двох епох. Занепад матеріальної культури античної доби спричинили процеси, властиві часам великого переселення народів: "варварські" вторгнення, що ведуться з метою придбання багатств, війна, що набула для слов'янських племен як і всіх інших "варварських" народів, регулярної функції народного життя (готські війни в Італії, слов'яно-візантійські війни на Балканах, колонізація слов'янами Балканського півострова) [Петров В.П. Про зміну

археологічних культур на території УРСР у V ст.н.е. // Археологія. – 1965. – Т.ХVIII. – С.4].

В.П.Петров неодноразово підкреслював: "Система історичних взаємозалежностей є завжди діючий факт. Жодне явище не існує само по собі, поза тими умовами, які забезпечили його виникнення" [Там само. – С.11]. В часи занепаду Риму відбувається розпад усієї системи зв'язків, що склалася у світі на попередньому хронологічному етапі в умовах світового панування Римської держави і привела до утворення черняхівської культури в Подніпров'ї-Подністров'ї. Навалі гунів В.Петров відводив другорядну роль, зазначаючи, що вона була одним із складових елементів кризи. Саме криза не лише місцевого, а світового масштабу, яка припала на цю добу, і визначила зміну епох.

На думку В.П.Петрова, античну добу в історії України заступає слов'янська, ґрунтовно відмінна від попередньої. В житті людності Наддніпров'я відбувається злам: "З занепадом Риму руйнується вся система відносин, яка в умовах світового панування Римської держави зв'язувала місцеве населення Подунав'я-Подністров'я і Північного Причорномор'я з економікою, політикою й культурою Риму. За нових часів створюється нова система економічних, політичних і культурних зв'язків уже не з Римом, а з Візантією" [Там само. – С.7]. Отже, розрив між черняхівською культурою і ранньосередньовічними слов'янськими культурами В.П.Петров пояснював зміною історичної ситуації, зміною всієї системи соціально-економічних і культурних зв'язків, що супроводжували загибель цивілізаційного центру – Римської імперії.

Таким чином, В.П.Петров в цілому охарактеризував ситуацію, коли цивілізація безпосередньо впливає на суспільство фінальної стадії первісності, що граничить із нею і виступає в ролі ближньої або зовнішньої периферії. В цивілізаційний центр постачалася різноманітна сировина, сільськогосподарські товари тощо. В обмін населення отримувало серед іншого ремісничу продукцію, що задовольняла престижні запити варварської

аристократії, естетичні канони, а також передові для того часу ідеї у галузі ведення господарства, а можливо і соціально-політичного устрою. Вплив цивілізаційного центру полягає головним чином у тому, що пізньопервісна периферія переймає деякі досягнення більш розвинутих сусідів.

За термінологією А.Дж. Тойнбі й А. Лео Оппенгейма, що розглядали світову історію в аспекті взаємодії цивілізацій, такі зовнішньопериферійні суспільства називають "цивілізаціями-супутниками" ("цивілізаціями-сателітами") [Див.: Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: В 2-х томах. – К., 1995; Оппенгейм А. Л. Древняя Месопотамия. – М., 1980]. Наведена В.П.Петровим характеристика взаємодії Римської імперії з варварським світом дозволяє розглядати зовнішньопериферійні варварські суспільства як контактні запозичуюче-стимульовані (заимствующе-стимулируемые) суспільства [Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. – К., 2002. – С.271-279]. Принципово важливу роль в умовах розвитку контактних запозичуючи-стимульованих соціальних організмів відіграють зовнішні зв'язки, основним видом яких є торгівельні. Але рушійними силами розвитку цивілізацій-супутника є виключно внутрішні процеси, до деякої міри активізовані під дією зовнішніх стимулів, які, проте, не приводять до істотних змін. В термінології А.Дж.Тойнбі цей механізм визначається як "виклик-і-відгук": периферійні суспільства перебудовуються у відповідь на імпульс, що отримують із цивілізаційного центру.

Концепція В.П.Петрова базується насамперед на ґрунтовно розробленій теорії і всебічному аналізі писемних джерел. Але в основних своїх положеннях вона не спростована новими археологічними матеріалами і в цілому знаходить у них нові підтвердження, хоча окремі моменти з точки зору сучасної джерельної бази потребують певних додатків і уточнень. Проте підхід до варварських ранньодержавних утворень першої половини – середини 1 тисячоліття н.е. як до модифікації античної цивілізації відкриває нові можливості у дослідженні як історії України, так і загальноєвропейської історії.

Г.П. Бежнар, асп.

В.К.ВИННИЧЕНКО І В.П.ДОМОНТОВИЧ: ТИПОЛОГІЯ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОШУКІВ

В умовах духовного і національного відродження українського народу важливе значення набуває відтворення цілісності філософського процесу, який є основною складовою духовного життя України. Адже недооцінка надбань минулого, багатого історичного досвіду веде до втрати гуманістичних цінностей, нищення не лише елементарної людяності та співстраждання, а й нівелювання морально-суб'єктивного чинника загалом. Відтак відтворення адекватного змісту філософського досвіду української культури та залучення гуманістичних надбань історико-філософської спадщини до потреб сьогодення набувають великого значення. Тому актуальним завданням постає переосмислення поглядів українських мислителів, зокрема В.К.Винниченка та В.П.Петрова, виявлення їх світоглядних і філософських ідей.

Розмістити в одній площині дослідження двох видатних представників української нації дозволило нам декілька причин. Перш за все, впадає в око непересічність цих особистостей, творчість яких захопила широке коло різноманітних проблем, ерудиція та обізнаність в різних сферах наукової і творчої діяльності.

Діапазон творчості Володимира Кириловича Винниченка вражає – проза, драматургія, есе, мемуари, картини. В.Винниченко (1880-1951) – талановитий український письменник, драматург, публіцист, політолог,

державний діяч, одна з найцікавіших постатей ХХ століття. Свого часу у видавництві "Рух" його твори було надруковано у двадцяти трьох томах. Винниченка перекладали в Європі, його п'єси ставили у європейських театрах, екранізували. Його активна й пристрасна політична діяльність уособила всю драматичність української історичної доби початку ХХ століття.

Особливістю творчої індивідуальності В.Петрова (Домонтовича) (1894-1969) була надзвичайна широчінь наукових зацікавлень. Історія, археологія, етнографія, мовознавство, історія філософії, літературознавство – ось далеко не повний перелік дисциплін, що привертали безпосередню увагу вченого. Петров – вчений – універсал, універсалізм якого мав глибоко зумовлений і чітко спрямований характер – він, за словами М.Брайчевського, "сміливо долав "відомчі рамки" наукової парафіальності" [Брайчевський М. В.П.Петров – учений універсал // Слово і час. – 2002. – №10. – С. 13].

По-друге, Домонтович і Винниченко є українськими письменниками, твори яких виразно набувають філософського характеру та змісту. Обоє належать до того типу митців, котрий особливо відчутно оформився в ХХ столітті – вони постійно розмірковують над такими важливими темами і універсальними проблемами, як криза сучасної епохи, ірраціональність/раціональність людської